

JĘZYK I LITERATURA

Magdalena Dąbrowska

**SNY OŚWIECONYCH O SZCZĘŚLIWYM SPOŁECZEŃSTWIE
(Z ZAWARTOŚCI CZASOPISM ROSYJSKICH
DRUGIEJ POŁOWY XVIII – POCZĄTKU XIX WIEKU)**

Sen ten mnie zdziwił i po przebudzeniu zapisałem go i wysłałem do Pana, Wydawco; jeżeli jego zapis spodoba się Panu, to proszę go wydrukować, jeśli nie, niech go Pan podrze albo spali...¹

Bodźcem do bliższego przyjrzenia się korpusowi oświeceniowych tekstów mających w tytułach słowo „sen” (bądź jego odpowiedniki semantyczne) stała się obecność hasła „sen” w bibliograficznym przewodniku tematycznym po rosyjskich wydawnictwach periodycznych z lat 1703–1802 Aleksandra Nieustrojewa². Wśród kilkunastu odnotowanych pozycji, z których najwcześniejsze pochodzą z lat pięćdziesiątych XVIII wieku („Ежемесячные сочинения к пользе и увеселению служащие”), a ostatnie z początku wieku XIX („Новости русской литературы”), badacz wyodrębnił dwie grupy: zapisy snów z komentarzem dotyczącym sposobu ich odczytania i ewentualnego wykorzystania otrzymanego wyniku oraz teksty wyzyskujące sen jako figurę alegoryczną, motyw lub zasadę kompozycyjną, powstałe w ramach konwencji literackiej i podporządkowane kryteriom estetycznym. Mamy tu do czynienia zatem z propozycją klasyfikacji,

¹ [Б.п.], [Г. Издатель.], „Труть”, лист 10, июня 30 дня; сут. за: *Сатирические журналы Н.И. Новикова. Труть 1769–1770. Пустомеля 1770. Живописец 1772–1773. Кошелек 1774*, П.Н. Берков (ред.), Москва–Ленинград 1951, с. 79. Tu i dalej przekład własny – M.D.

² [А.Н. Неустроев], *Указатель к русским повременным изданиям и сборникам за 1703–1802 гг. и к историческому розысканию о них*, Санкт-Петербург 1898, с. 643.

umownie rzecz nazywając, „świadcstw” snu. Przypomnijmy, że zabiegi porządkujące ten obszar miały już wtedy długą tradycję, rozpoczętą w starożytności, by za Izydorą Dąmbską wymienić choćby dwie postawy wykrystalizowane w filozofii greckiej: irracjonalną i racjonalną, z których pierwsza „wyraża się w mitach, wierzeniach ludowych, w poezji [...], druga w psychologicznych teoriach snu, w dociekaniach epistemologicznych i w teorii empirycznych kół lekarskich”³. Warta przypomnienia jest także dalsza część komentarza badaczki: podziały snów musiały być stare, skoro „już w *Odysei* jest mowa o dwóch bramach snów: [...] z kości słoniowej i [...] rogowej; [...] sny z bramy rogowej karmiły wyobraźnię poetów, żyły w mitach i tragedii greckiej, [...] snami z bramy z kości słoniowej zaopiekowała się myśl badawcza, aby z czasem coraz bardziej dobieierać się do tych, co się przepychają bramą rogową i rozpoznawać w nich przechodniów z kości słoniowej”⁴. Granica między poszczególnymi grupami nigdy nie była traktowana jako nieprzekraczalna.

Jedną z pozycji odnotowanych przez Nieustrojewa jest szkic prozatorski *Sen. Szczęśliwe społeczeństwo* Aleksandra Sumarokowa, czołowego przedstawiciela klasycyzmu w Rosji, „rosyjskiego Boileau”, dramaturga i działacza teatralnego⁵, opublikowany w założonym przez niego czasopiśmie „Трудолюбивая пчела” w 1759 roku⁶. Do niego nawiązuje tytuł niniejszego artykułu, zawierającego wyniki badań nad reformatorskimi wizjami przedstawicieli Oświecenia czy też, jeśli posłużyć się określeniem Łukasza Zweiffela, ich „idealnymi odpowiedziami na nieidealną rzeczywistość”⁷. W tym samym kluczu można rozpatrywać prozatorski *Sen* Siergieja Domaszniewa, dyrektora Petersburskiej Akademii Nauk w latach

³ I. Dąmbska, *Zagadnienie marzeń sennych w greckiej filozofii starożytnej*, [w:] *Charisteria. Rozprawy filozoficzne złożone w darze Władysławowi Tatarkiewiczowi w siedemdziesiąt rocznicę urodzin*, Warszawa 1960, s. 30.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Szerzej niż w prozie Sumarokow wykorzystuje motyw snu w dramaturgii, przede wszystkim w komediach (*Opiekun*, *Rogacz z urojenia* i in.); zob. O. Lebedieva, *Поэтика и функции сновидений в сюжетосложении русской высокой комедии („Недоросль”, „Горе от ума”, „Ревизор”)*, „Slavica Wratislaviensia CLV” (*Wielkie tematy kultury w literaturach słowiańskich*, t. 10 – *Sen*), M. Bukwałt, T. Klimowicz, E. Komisaruk, M. Maciołek, S. Wójtowicz (red.), Wrocław 2012, s. 123–132.

⁶ [А.П. Сумароков], *Сон. Счастливое общество*, „Трудолюбивая пчела” 1759, ч. 2, декабрь, с. 738–747.

⁷ Ł. Zweiffel, *Utopia. Idealna odpowiedź na nieidealną rzeczywistość*, Kraków 2008.

1775–1783, opublikowany w czasopiśmie Michaiła Chieraskowa „Полезное увеселение” w 1761 roku⁸. Oba wymienione periodyki wychodziły w ośrodkach stołecznych (pierwszy w Petersburgu, drugi w Moskwie), co ma znaczenie w kontekście rozważań nad następną grupą utworów, które ukazały się w ośrodku prowincjonalnym i odzwierciedlały jego specyfikę.

Jeśli wykorzystać ustalenia Michała Głowińskiego w kwestii sposobów transponowania zjawisk sennych na zjawiska literackie, to w drugiej – bezpośrednio nas tutaj interesującej – części korpusu tekstów wskazanego przez rosyjskiego bibliografa mamy do czynienia z trzema takimi sposobami: bądź właśnie z figurą alegoryczną, bądź ze „swego rodzaju motywacją wątków, ujęć, struktur fabularnych”, bądź wreszcie z „zasadą budowy świata przedstawionego”⁹. Jeżeli oprzeć się zaś na konstatacjach Aleksandry Okopień-Sławińskiej, to okaże się, że w większości tych pozycji sen występuje jako „szczególnie umotywowana anegdota, śniona lub przyśniona historia”, często występująca jako „historia w historii”¹⁰. Oboje badacze sformułowali swoje wnioski, bazując, rzecz oczywista, na całości kształcie spuścizny literackiej, nie zaś tylko czy nawet nie tyle na materiale oświeceniowym, w którym „sny literackie” są obecne, ale odgrywają mniejszą rolę niż choćby w romantyzmie czy modernizmie. W związku z tym, że będziemy dalej pozostawać właśnie w kręgu „snów literackich”, zasadne wydaje się przytoczenie jeszcze komentarza Wojciecha Owczarskiego:

sen literacki nie jest niczym odrębnym ani na tle innych relacji snu, ani na tle innych utworów literackich: sen literacki jest snem i jest literaturą, nie jest ani niczym więcej, ani niczym mniej; zachowuje wszystkie właściwości snu i wszystkie właściwości tekstu literackiego i nie wnosi żadnych właściwości dodatkowych, można go więc opisać przy użyciu znanych pojęć i kategorii, ale nie warto się ograniczać w tym opisie do kategorii jednego rodzaju – tylko literackich, tylko psychologicznych czy tylko kulturowych¹¹.

Przejście od pojedynczych utworów literackich do większych całości, rozumianych czy to jako ich grupa zorganizowana według jakiegoś kry-

⁸ С.Г. Домашнев, *Сон*, „Полезное увеселение” 1761, т. 2, декабрь, с. 209–220.

⁹ M. Głowiński, *Oniryczna literatura*, [w:] M. Głowiński, T. Kostkiewiczowa, A. Okopień-Sławińska, J. Sławiński, *Słownik terminów literackich*, J. Sławiński (red.), Wrocław 2008, s. 356.

¹⁰ A. Okopień-Sławińska, *Sny i poetyka*, „Teksty” 1973, nr 2, s. 8.

¹¹ W. Owczarski, *Sennik polski. Literatura, wyobraźnia i pamięć*, Gdańsk 2014, s. 32.

terium, czy to całe czasopismo, pozwala sformułować dwa następne wnioski. Zdarza się więc, po pierwsze, że „sny literackie” układają się w czasopismach oświeceniowych w ciągi polemiczne, co oznacza, że ich poszczególne ogniwa stanowią głosy w dyskusji na dany temat. Z takim rozwiązaniem spotykamy się w tobolskim miesięczniku „Иртыш, превращающийся в Иппокрену” (1789–1791), drugim w Rosji czasopiśmie prowincjonalnym i pierwszym wydawanym na Syberii, w którym taki ciąg tworzą wiersz *Sen* Iwana Bachtina¹², prozatorski szkic Timofieja Woskriesińskiego *Marzenie senne*¹³ i wiersz Iwana Trunina *Marzenie senne*¹⁴. Ponieważ tematem tej wymiany zdań jest rola poety i poezji w odnowionym społeczeństwie¹⁵, one równie mogą zostać zaliczone do grupy „idealnych odpowiedzi na nieidealną rzeczywistość”¹⁶. Gawriił Kungurow zestawiał „Иртыш, превращающийся в Иппокрену” z czasopismami satyrycznymi Nikołaja Nowikowa, a w wierszach Bachtina dopatrywał się podobieństwa z twórczością Aleksandra Radiszczewa¹⁷. Drugi wniosek pozwala sformułować przegląd redakcyjnych przedmów do czasopism, zawierających nie tylko zarys programu, ale często także sytuacyjne umotywowanie pochodzenia zawartości. Taka „sytuacja wyjściowa” zostaje nakreślona w pismach „Адская почта” (1769) Fiodora Emina, „Почта духов” (1789) Iwana Kryłowa, „Сатирический вестник” (1790–1792) Nikołaja Strachowa, „Чтонибудь от безделья на досуге” (1798) Nikołaja Osipowa i wreszcie „Мой досуг, или Уединение” (1801) Timofieja Borispolca, gdzie ważną rolę – obok chwytu przypadkowo znalezionego rękopisu – odgrywa właśnie wspomnienie snu¹⁸. Nie sposób nie przypomnieć, że oboma zabiegami

¹² [И. Бактин], *Сон*, „Иртыш, превращающийся в Иппокрену” 1789, сентябрь, с. 6–13.

¹³ Т... В... [Т. Воскресенский], *Сновидение*, „Иртыш, превращающийся в Иппокрену” 1789, октябрь, с. 37–48.

¹⁴ И. Трунин, *Сновидение*, „Иртыш, превращающийся в Иппокрену” 1790, февраль, с. 39–41.

¹⁵ Zob. *Очерки русской литературы Сибири*, т. 1 (*Дореволюционный период*), Ю.С. Постнов (ред.), Новосибирск 1982, с. 120–122.

¹⁶ Zob. przypis 7.

¹⁷ Г.Ф. Кунгуров, *Сибирь и литература*, Иркутск 1975, с. 145–146.

¹⁸ И. [Т.Н.] Борисполец, *От Издателя*, [в:] *Мой досуг, или Уединение. Еженедельное издание по средам и субботам*, В.И. Покровский (ред.), Москва 1902, с. 1–2 (reedycja). Przedmowa zawiera opis przechadzki wydawcy po petersburskich parkach: podczas jednej z nich wspomina on sen, po czym przed jego oczyma – ni to na jawie, ni to we śnie – miga sylwetka nieznanego mężczyzny, wreszcie zauważa on na ziemi kartki papieru, które okazują

– znalezionego rękopisu oraz snu – posłużył się Aleksander Radiszczew w *Podróży z Petersburga do Moskwy*¹⁹: pierwszym w rozdziale *Chotilow*, drugim – w mogącym stanowić tło interpretacyjne *Snu. Szczęśliwego społeczeństwa* Sumarokowa i *Snu Domaszniewa* rozdziale *Spasskaja polest*²⁰. Wcześniejsza wzmianka o Radiszczewie była zatem nieprzypadkowa, podobnie jak wzmianka o Nowikowie jako wydawcy pism satyrycznych, w których wykorzystał on cały wachlarz rozpowszechnionych w Oświeceniu środków wypowiedzi artystycznej („sny”, ale także np. stylizacje na recepty lekarskie i ogłoszenia gazetowe).

Sen. Szczęśliwe społeczeństwo Jurij Stiennik uznał za pierwszą w literaturze rosyjskiej próbę stworzenia czystej utopii²¹. Można dodać, że pod piórem Sumarokowa powstała utopia pozaczasowa, czyli, jeśli nawiązać do słów Teresy Kostkiewiczowej, pozostająca „ponad sferą oddziaływania realiów historycznych” (pozostałe typy oświeceniowej utopii to retrospektywna i progresywna)²². Pisarz roztoczył wizję mądrego, sprawiedliwego, łagodnego i cierpliwego dla poddanych władcy, którzy odpłacali mu się miłością i szacunkiem, na urzędników mianującego ludzi uczciwych i rozumnych, by następnie – w podobnych barwach – przedstawić organy władzy prawodawczej i sądowniczej. Tak rządzone państwo jawi się jako organizm, w którym awans obywateli zależy od zasług, a nie pochodzenia, oparty na umiłowaniu pracy, porządku i dyscyplinie, wykluczający pijaństwo i łapówkarstwo, pozbawiony zabobonów i przemocy itd. Stiennik

się być tłumaczeniem urywków zagranicznej książki. „Jak bardzo spodobały mi się one! dlatego też postanowiłem je wydać” – stwierdza wydawca (ibidem, s. 2). Zob. M. Dąbrowska, *Samotność/odosobnienie w twórczości pisarzy rosyjskich przełomu XVIII i XIX wieku (z zawartości czasopism literackich)*, [w:] *Samotność – aspekty, konteksty, wymiary*, t. 1, K. Arciszewska, L. Kalita, U. Patocka-Sigłowy (red.), Gdańsk 2016, s. 73–82.

¹⁹ Wszystkie trzy pozycje zebrał Jurij Stiennik w rozdziale *Sny satyryczno-utopijne i opowieści alegoryczne* swoich wypisów z rosyjskiej prozy satyrycznej XVIII wieku; zob. *Русская сатирическая проза XVIII века*, Ю.В. Стенник (red.), Ленинград 1986, s. 353–357, 357–364, 364–381.

²⁰ Rozdział *Spasskaja Polest* opiera się na kontrastowym zestawieniu wizji majestatu i wielkości monarszego urzędu, stanowiącego źródło dobrobytu państwa, oraz – po zdjęciu bielma z oczu władcy przez nosicielkę prawdy Prosto Patrzącą – nieudolności rządzących i nadużyć z ich strony, doprowadzających państwo do stanu upadku; interwencja Prosto Patrzącej stanowi punkt kulminacyjny „snu literackiego” Radiszczewa. Zob. M. Dąbrowska, *Dla pożytku i przyjemności. Rosyjska podróż sentymentalna przełomu XVIII i XIX wieku*, Warszawa 2009, s. 68–70.

²¹ Ю.В. Стенник, *Русская сатира XVIII века*, Г.Н. Моисеева (red.), Ленинград 1985, s. 204.

²² T. Kostkiewiczowa, *Polski wiek światła. Obszary swoistości*, Wrocław 2002, s. 220.

przypomina jednak, że utopia pozostaje w ścisłym związku z satyrą, będąc jakby jej *alter ego*: przedstawiając idealne rozwiązania w różnych sferach funkcjonowania państwa, Sumarokow wypunktowywał jednocześnie braki i nadużycia w ich zakresie we współczesnej rzeczywistości, czyniąc to samo w satyrach publikowanych na łamach pisma „Праздное время в пользу употребленное”²³. „Literackie wizje krain idealnych lub teoretyczne konstrukcje doskonałych systemów były zarazem pośrednią krytyką istniejącego porządku, wyrosły z odmowy akceptacji obowiązujących zasad w [...] dziedzinach życia publicznego: systemu rządów, rozumienia świata, obyczajów, relacji międzyludzkich i międzynarodowych” – pisała Kostkiewiczowa²⁴. *Sen. Szczęśliwe społeczeństwo* to właśnie taka „teoretyczna konstrukcja doskonałego systemu”, miniaturowy traktat o wzorcowo zorganizowanym państwie.

Utwór Domaszniewa wykazuje cechy utopii retrospektywnej, mimo że nie zasadza się, jak pisała Kostkiewiczowa, na „rekonstruowaniu idealnego stanu pierwotnego bytowania”²⁵. Autor porusza w nim problem wielkości rzekomej (fałszywej) i rzeczywistej (prawdziwej), wyodrębniając wśród postaci historycznych opatrywanych mianem „wielkich” dwie grupy: tych, którzy na nie nie zasłużyli, dochodząc do sławy nieuczciwą, często zbrodniczą drogą, i tych, w których postępowaniu więcej było czynów prawych. Do pierwszej – bardzo licznej – zaliczył Aleksandra Wielkiego, Romullusa, Pyrrusa, Juliusza Cezara, Attyłę i in., wsławionych tym, że wszczynali wojny (pierwszy i trzeci), byli zabójcami członków rodziny (drugi) itd., w drugiej – mniej licznej – umieścił Cyrusa II Wielkiego, Oktawiana Augusta, Marka Aureliusza, wreszcie Piotra I, którego charakterystyką zamknął cały przegląd. To właśnie w epoce Piotra I Domaszniewa, jak wielu jego współczesnych, widział najlepszy okres w dziejach kraju, a w nim samym władcę godnego naśladowania, „ojca ojczyzny”, szczodrego w nagradzaniu zasług i miłosiernego przy wymierzaniu kary. O złych władcach pisał, że są czymś najgorszym, co może przytrafić się światu; jeden człowiek może doprowadzić do zguby całych społeczeństw. Obie drogi – do wielkości fałszywej i wielkości prawdziwej – zostają przedstawione w *Śnie* Domaszniewa na dwa sposoby: przez przypomnienie sylwetek

²³ Zob. Ю.В. Стенник, *Русская сатира...*, op. cit., s. 204.

²⁴ T. Kostkiewiczowa, *Polski wiek światel...*, op. cit., s. 211.

²⁵ Ibidem, s. 220.

postaci historycznych oraz opis ścieżek prowadzących na szczyt góry, przed wyborem których staje każdy człowiek.

Utworki Sumarokowa i Domaszniewa wymagają jeszcze usytuowania ich w całości twórczości pisarzy i strukturze czasopism, a także wskazania związków z literaturą zachodnią.

Przy tworzeniu wizji „szczęśliwego społeczeństwa” Sumarokow mógł zainspirować się utopijną powieścią duńskiego pisarza Ludwiga Holberga *Podróż do krajów podziemnych Nielsa Klimy* (oryg. łac. *Nicolai Klimii iter subterraneum*, 1741; wariant duński 1742), opublikowaną w przekładzie rosyjskim w 1762 roku²⁶. Powieść tę zalicza się do jednej grupy z *Podróżami Guliwera* (1726) Jonathana Swifta²⁷, o których Teresa Kostkiewiczowa pisała: „utopia u Swifta była przejawem swoistej gry intelektualnej, nasyconej ironią, sarkazmem, a nawet utajoną drwiną wobec rzeczywistości pretendującej do miana rozumnej i sensownej”²⁸. *Sen. Szczęśliwe społeczeństwo* został opublikowany w ostatnim – grudniowym – numerze czasopisma „Трудолюбивая пчела”, pół roku wcześniej – w numerze czerwowym – ujrzały światło dzienne dwa utwory satyryczne Sumarokowa, oba mające rozpowszechnioną w Oświeceni u postać listową: *O godności* oraz *Cztery odpowiedzi*; Galina Ryczkowa dostrzega między nimi związek, polegający na tym, że pierwszy z nich – *O godności* – stanowi jakby przedmowę do drugiego – *Czterech odpowiedzi*, kreślącego obraz idealnego człowieka i idealnego władcy, a z kolei *Sen. Szczęśliwe społeczeństwo* zawiera rozwinięcie udzielonych wcześniej „czterech odpowiedzi”²⁹. Trzy „sny literackie” Sumarokowa, tym razem stanowiące wyraz protestu pisarza przeciwko odsunięciu go od kierowania teatrem, znajdują się w czasopiśmie „Праздное время в пользу употребленное” w 1760 roku³⁰. „Sny literackie” Domasz-

²⁶ Zob. Р.Ю. Данилевский, *1725 – начало 1760-х годов: классицизм*, [в:] *История русской переводной художественной литературы. Древняя Русь. XVIII век*, т. 1 (Проза), Ю.Д. Левин (ред.), Санкт-Петербург 1995, с. 124–125.

²⁷ O przekładach rosyjskich zob. Ю.Д. Левин, *Начало 1760 – середина 1780-х годов: просветительство*, [в:] *История русской переводной...*, op. cit., с. 192–193.

²⁸ Т. Kostkiewiczowa, *Polski wiek światła...*, op. cit., s. 213–214.

²⁹ Г.П. Рычкова, *Сатирическая проза в журнале А.П. Сумарокова „Трудолюбивая пчела”*, [в:] *Проблемы изучения русской литературы XVIII века. Республиканский сборник научных трудов*, В.А. Западов (ред.), Ленинград 1978, с. 4–6.

³⁰ Zob. Ю.В. Стенник, *Русская сатира...*, op. cit., с. 210–211.

niewa, zamieszczone również w numerach czerwcowym i lipcowym pisma „Полезное увеселение” (omówiony *Sen* stanowił zawartość numeru z grudnia i był utworem oryginalnym, gdy tymczasem utwory z numerów wcześniejszych stanowią przekłady), należy rozpatrywać w kontekście recepcji angielskiego pisma „The Spectator”³¹. O utworach tych, przedstawiających „sekcję głowy fircyka” i „anatomię serca kokietki”, Ryszard Łużny pisał:

mimo braku jakichkolwiek wskazówek, [...] utrudniającego odszukanie [...] źródeł [...], da się stwierdzić, że obie pozycje są tłumaczeniami ze „Spectatora”: pierwszy jest przeróbką eseju z 275 numeru tego czasopisma, drugi, analogiczny pod względem zawartości tematycznej i zastosowanego chwytu gatunkowo-kompozycyjnego, jest częściowo zmienionym tłumaczeniem numeru 281; oba przekłady dokonane zostały prawdopodobnie [...] na podstawie wersji francuskiej, zdecydowaną jednak odpowiedź uniemożliwia fakt, że tekst rosyjski nie jest przekładem całkowitym, natomiast tłumaczenie francuskie jest dokładną kopią angielskiego oryginału³².

Rozpisana na trzy „głosy” wymiana zdań w czasopiśmie „Иртыш превращающийся в Иппокрену” dotyczy jednego aspektu dobrze urządzonego społeczeństwa, mianowicie miejsca i roli w nim poetów. Określenie „wymiana zdań” należy rozumieć dwojako: po pierwsze, jako dyskusję trzech tobolskich twórców, rozpoczętą przez Iwana Bachtina, noszącego się z myślą o opublikowaniu swojego wiersza już wcześniej, na innych – być może stołecznych – łamach³³, kontynuowaną przez Timofieja Woskriesińskiego, jako jedynego z tej trójki posługującego się formą prozatorską, i zakończoną przez Iwana Trunina, po drugie zaś, jako dyskusję „wpisaną” w świat przedstawiony każdego z utworów, prowadzoną przez wykreowane w nich postaci. Stawiane pytania są takie: czy każdy może (i powinien) uprawiać twórczość literacką? Z czyjej pracy płynie większy pożytek – poety czy kupca, ziemianina itd.? We *Śnie* Bachtina zderzone zostają ze

³¹ [Б.п.], *Сон*, перевел С.Д. [С. Домашнев], „Полезное увеселение” 1761, июнь, № 23, с. 193–196; [Б.п.], *Сон*, перевел С.Д. [С. Домашнев], „Полезное увеселение” 1761, июль, № 25, с. 209–213.

³² R. Łużny, *Z badań nad rosyjskim czasopiśmiennictwem satyrycznym okresu Oświecenia*, Warszawa–Kraków 1962, s. 59–60.

³³ Autor wspomina o tym w przypisie do wiersza, nie wymieniając jednak tytułu czasopisma, w którym kilka lat wcześniej starał się – bezskutecznie – zamieścić ten i inne utwory.

sobą dwa punkty widzenia, których wyrazicielami są postaci alegoryczne – Próżność oraz Rozum: Próżność podpowiada, że należy zostać poetą, publikować jak najwięcej, ma się wtedy bowiem zagwarantowany wpływ na oblicze świata oraz sławę i nieśmiertelność, Rozum – przeciwnie – jest daleki od zachęcania do wyboru „profesji” literata, w której mistrzostwo (a zatem i sławę) jest dane osiągnąć tylko nielicznym, spełniającym wysokie wymagania. Jakby „odpowiednikiem” Rozumu w *Marzeniu sennym* Woskriesińskiego jest Starzec, do którego bohater zwraca się z prośbą o wyjaśnienie zachowania ludzi zgromadzonych u podnóża góry, bądź zbierających skrawki papieru, bądź to biegających za skrzydlatym koniem: wyjaśnienie staje się zbyt cenne, gdy dodamy, że góra nazywa się Parnas, na papierkach zapisane są rymy, a koń to Pegaz. Także zatem utwór Woskriesińskiego wyraża obawę przed „zarojeniem się” od poetów mierznych, literackich nieudaczników, których użyteczność dla świata jest wątpliwa. Postać Starca wprowadza do swojego *Marzenia sennego* również Trunin, ale już w innym celu: jest on mianowicie tym, który obwieścił młodzieńcowi, że ten stał się wybrańcem jednego z bogów, wręczył mu lirę i nauczył grać, chwalać na koniec osiągnięte rezultaty. Wymowa wiersza Trunina – i tak nietrudna do odczytania – staje się jeszcze jaśniejsza, kiedy dodamy, że bóg ma na imię Apollon, a lira od czasów starożytnych jest symbolem twórczości artystycznej.

Utwory Bachtina, Woskriesińskiego i Trunina również wymagają osadzenia w szerszym kontekście, ale nie jest nim już – jak w przypadku szkiców Sumarokowa i Domaszniowa – europejska tradycja literacka. Zbędną oczywistością jest bowiem pisanie o tym, że ich autorzy posługują się kostiumem mitologicznym. Ważniejsze jest dostrzeżenie tego, że, po pierwsze, stanowią one głosy w ogólnorosyjskiej dyskusji o statusie społecznym i powinnościach poety, oraz, po drugie, wyrażają aspiracje kulturalne społeczności lokalnej (tu: Tobolska)³⁴. Powstanie pisma „Иртыш, превращающийся в Иппокрену” zbiegło się w czasie z innym wydarzeniem w historii Tobolska – założeniem gimnazjum. Z grona nauczycieli i uczniów wywodziła się duża część współpracowników periodyku, by wymienić Woskriesińskiego (nauczyciela) i Trunina (w momencie opublikowania *Marzenia sennego* ucznia czwartej klasy). Przedmiotem troski – co

³⁴ Zob. М.Г. Альшудлер, *Литературная жизнь Тобольска 90-х годов XVIII в.*, [в:] *Освоение Сибири в эпоху феодализма (XVII–XIX вв.)*, О.Н. Вилков (ред.), Новосибирск 1968, с. 178–198.

zrozumiałe, w szczególności tych pierwszych – stało się to, by kształcenie literackie znalazło ważne miejsce w programie nauczania. W związku z tym nie sposób zgodzić się z rosyjskimi badaczami tobolskiego periodyku, traktującymi wiersz Trunina jako „głos” najniższych warstw miejscowej inteligencji³⁵, dających znać o swoim istnieniu i obwieszczających włączenie się do życia kulturalnego. Wydaje się, że jego *Marzenie senne* jest po prostu próbą poetycką albo „pracą domową” zadaną przez nauczyciela, praktyczną realizacją wpajanych zasad literackich.

Wracając do podjętej na wstępie kwestii klasyfikacji „snów literackich”, należy dodać, że zaistniała ona też w literaturoznawstwie rosyjskim. W.W. Puchow, badający w tym kontekście także (niewymienione wyżej) czasopismo „Вечера” (1772), wyróżnił wśród nich trzy typy: po pierwsze, zawierające krytykę rzeczywistości rosyjskiej przez prezentację pozytywnego modelu, do którego realizacji powinno zmierzać społeczeństwo, po drugie, zawierające krytykę rodzimej rzeczywistości drogą opisu jej samej, po trzecie wreszcie, łączące cechy pierwszego i drugiego typu, oparte na kontrastowym zestawieniu świata zastanego (krytykowanego) oraz prognozowanego (pożądanego)³⁶. W utworze Sumarokowa mamy do czynienia z pierwszym modelem, utwór Domaszniewa reprezentuje ostatnią odmianę. Oba odnoszą się do społeczno-politycznej strony rzeczywistości rosyjskiej XVIII wieku. Powyższe wnioski wypada uzupełnić o jeszcze jeden, mianowicie o określenie roli odgrywanej w nich przez sytuację pogrążenia w sen oraz stopnia szczególności opisanego jej poszczególnych faz, od zaśnięcia do przebudzenia.

Aby odpowiedzieć na te pytania, warto zacytować fragmenty odnoszące się do tej sytuacji:

Zasnąwszy, ujrzałem we śnie moim wizję szczęśliwości społeczeństwa [...] ³⁷

[...] mieszkam pod samą dzwonnica: dzwony zaczęły bić i mnie obudziły, pozabawiając tego przyjemnego widoku ³⁸.

³⁵ Zob. *Очерки русской литературы Сибири...*, op. cit., s. 121–122.

³⁶ В.В. Пухов, *Жанры русской сатирической прозы II половины XVIII века. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук*, Ленинград 1968, s. 10.

³⁷ А.П. Сумароков, *Сон. Счастливое общество*, [в:] *Русская сатирическая проза...*, op. cit., s. 353.

³⁸ *Ibidem*, s. 357.

Tak zabrzmiały one u Sumarokowa. Oto zaś analogiczne ustępy w szkicu Domaszniewa:

[...] nieoczekiwanie zasnąłem i przyśnił mi się dość niezwykły sen³⁹.

Pełen zachwytu obudziłem się, czując, że serce moje drży z radości⁴⁰.

Warto zwrócić uwagę na to, że „wezwanie” do przebudzenia w utworze Sumarokowa pochodzi ze świata zewnętrznego, niewyobrażonego w marzeniu sennym (bijące w sąsiedztwie dzwony), gdy tymczasem w utworze Domaszniewa jest składnikiem samego marzenia sennego:

[...] marzenie znikło i pozbawiło mnie przyjemności patrzenia na tego monarchę [tj. Piotra I – M.D.]. Pełen zachwytu obudziłem się [...]⁴¹.

Na przytoczenie zasługuje wreszcie ostatnie zdanie szkicu Sumarokowa, stanowiące jak gdyby łącznik między jego poszczególnymi częściami oraz nośnik przesłania ideowego:

Daj Boże, aby podobne do tego sny miało wielu, w szczególności dziedzice fortuny⁴².

Zaśnięcie i przebudzenie zostały zaznaczone przez Bachtina i Woskriesińskiego, Trunin pisze szerzej tylko o przebudzeniu. Okoliczności pogrążenia w sen i przebudzenia ściśle wiążą się z czynnością tworzenia lub rozmawiania o literaturze: w wierszu Bachtina podmiot zasypia po napisaniu wiersza, a w szkicu Woskriesińskiego – po powrocie ze spotkania z przyjaciółmi, na którym dyskutowano o współczesnych poetach (o jakich jednak, nie zostaje powiedziane).

W omówionych utworach nie znajdziemy innych ustępów, których słowem-kluczem byłby „sen”. Jak widać, nie jest ich dużo i nie są one

³⁹ С.Г. Домашнев, *Сон*, [в:] *Русская сатирическая проза...*, op. cit., s. 358.

⁴⁰ Ibidem, s. 364.

⁴¹ Ibidem.

⁴² А.П. Сумароков, *Сон. Счастливое общество*, [в:] *Русская сатирическая проза...*, op. cit., s. 357.

rozbudowane. Oświeceniowym pisarzom nie chodzi bowiem o sen jako taki. Wyraźnie zaznaczają oni moment zaśnięcia i przebudzenia postaci i na tym kończy się ich zainteresowanie całą sytuacją. Ich celem było stworzenie ramy kompozycyjnej, w którą mogliby „włożyć” „idealną odpowiedź na nieidealną rzeczywistość”, wypełniając nią główną część utworu w całości (*Sen. Szczęśliwe społeczeństwo* Sumarokowa) lub w części (druga „połowa” *Snu* Domaszniewa). Za Aleksandrą Okopień-Sławińską można powtórzyć w tym kontekście, że „anegdota senna jest jak każda inna historia”, a na jej odmienny status ontologiczny wskazuje „odrębny komentarz narratorski”⁴³ (w utworach Sumarokowa i Domaszniewa, a także Bachtina, Woskriesińskiego i częściowo Trunina właśnie opis zaśnięcia oraz przebudzenia). Z powodzeniem wzmianki o zaśnięciu i przebudzeniu postaci mogłyby zostać usunięte ze wszystkich tych utworów i zastąpione chociażby przez wzmiankę o znalezieniu i opublikowaniu rękopisu. Zamiana ta odbywałaby się bez uszczerbku dla całościowej wymowy utworu, której nośnikiem jest przecież nie sama rama kompozycyjna. Słowem-kluczem do odczytania rozpatrzonych utworów jest zatem konwencja literacka.

Bibliografia

- Dąbrowska M., *Dla pożytku i przyjemności. Rosyjska podróż sentymentalna przełomu XVIII i XIX wieku*, Warszawa 2009.
- Dąbrowska M., *Samotność/odosobnienie w twórczości pisarzy rosyjskich przełomu XVIII i XIX wieku (z zawartości czasopism literackich)*, [w:] *Samotność – aspekty, konteksty, wymiary*, K. Arciszewska, L. Kalita, U. Patocka-Sigłowy (red.), Gdańsk 2016, t. 1.
- Dąbrowska I., *Zagadnienie marzeń sennych w greckiej filozofii starożytnej*, [w:] *Charakteria. Rozprawy filozoficzne złożone w darze Władysławowi Tatarkiewiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Warszawa 1960.
- Głowiński M., *Oniryczna literatura*, [w:] M. Głowiński, T. Kostkiewiczowa, A. Okopień-Sławińska, J. Sławiński, *Słownik terminów literackich*, J. Sławiński (red.), Wrocław 2008.
- Kostkiewiczowa T., *Polski wiek światel. Obszary swoistości*, Wrocław 2002.

⁴³ A. Okopień-Sławińska, *Sny i poetyka...*, op. cit., s. 9.

- Lebedieva O., *Поэтика и функции сновидений в сюжетосложении русской высокой комедии („Недоросль”, „Горе от ума”, „Ревизор”)*, „Slavica Wratislaviensia CLV” (*Wielkie tematy kultury w literaturach słowiańskich*, t. 10 – *Sen*), M. Bukwalt, T. Klimowicz, E. Komisaruk, M. Maciołek, S. Wójtowicz (red.), Wrocław 2012.
- Łużny R., *Z badań nad rosyjskim czasopiśmiennictwem satyrycznym okresu Oświecenia*, Warszawa–Kraków 1962.
- Okopień-Sławińska A., *Sny i poetyka*, „Teksty” 1973, nr 2.
- Owczarski W., *Sennik polski. Literatura, wyobraźnia i pamięć*, Gdańsk 2014.
- Zweiffel Ł., *Utopia. Idealna odpowiedź na nieidealną rzeczywistość*, Kraków 2008.
- Альтшуллер М.Г., *Литературная жизнь Тобольска 90-х годов XVIII в.*, [в:] *Освоение Сибири в эпоху феодализма (XVII–XIX вв.)*, О.Н. Вилков (ред.), Новосибирск 1968.
- [Бахтин И.], *Сон*, „Иртыш, превращающийся в Иппокрену” 1789, сентябрь.
- Борисполец И. [Т.Н.], *От Издателя*, [в:] *Мой досуг, или Уединение. Ежедневное издание по средам и субботам*, В.И. Покровский (ред.), Москва 1902.
- Данилевский Р.Ю., *1725 – начало 1760-х годов: классицизм*, [в:] *История русской переводной художественной литературы. Древняя Русь. XVIII век*, т. 1 (*Проза*), Ю.Д. Левин (ред.), Санкт-Петербург 1995.
- Домашнев С.Г., *Сон*, „Полезное увеселение” 1761, т. 2, декабрь.
- Кунгуров Г.Ф., *Сибирь и литература*, Иркутск 1975.
- [Неустроев А.Н.], *Указатель к русским повременным изданиям и сборникам за 1703–1802 гг. и к историческому розысканию о них*, Санкт-Петербург 1898.
- Очерки русской литературы Сибири*, т. 1 (*Дореволюционный период*), Ю.С. Постнов (ред.), Новосибирск 1982.
- Пухов В.В., *Жанры русской сатирической прозы II половины XVIII века. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук*, Ленинград 1968.
- Русская сатирическая проза XVIII века*, Ю.В. Стенник (ред.), Ленинград 1986.
- Рычкова Г.П., *Сатирическая проза в журнале А.П. Сумарокова „Трудолюбивая пчела”*, [в:] *Проблемы изучения русской литературы XVIII века. Республиканский сборник научных трудов*, В.А. Западов (ред.), Ленинград 1978.
- Сатирические журналы Н.И. Новикова. Трутень 1769–1770. Пустомеля 1770. Живописец 1772–1773. Кошелек 1774*, П.Н. Берков (ред.), Москва–Ленинград 1951.
- [Б.п.], *Сон*, перевод С.Д. [С. Домашнев], „Полезное увеселение” 1761, июль, № 23.
- [Б.п.], *Сон*, перевод С.Д. [С. Домашнев], „Полезное увеселение” 1761, июль, № 25.

Стенник Ю.В., *Русская сатира XVIII века*, Г.Н. Моисеева (ред.), Ленинград 1985. [Сумароков А.П.], *Сон. Счастливое общество*, „Трудолубивая пчела” 1759, ч. 2, декабрь.

Т... В... [Воскресенский Т.], *Сновидение*, „Иртыш, превращающийся в Иппокрену” 1789, октябрь.

Трунин И., *Сновидение*, „Иртыш, превращающийся в Иппокрену” 1790, февраль.

SNY OŚWIECONYCH O SZCZĘŚLIWYM SPOŁECZEŃSTWIE (Z ZAWARTOŚCI CZASOPISM ROSYJSKICH DRUGIEJ POŁOWY XVIII – POCZĄTKU XIX WIEKU)

Artykuł zawiera omówienie literackich (poetyckich i prozatorskich) opisów snów opublikowanych w czasopismach rosyjskich doby Oświecenia: 1. *Sen. Szczęśliwe społeczeństwo* Aleksandra Sumarokowa („Trudolubiwaja pczela”, 1759), 2. *Sen* Sergieja Domaszniewa („Poleznoje uwiesielenije”, 1761), 3. *Sen* Iwana Bachtina, *Marzenie senne* Timofieja Woskriesińskiego i *Marzenie senne* Iwana Trunina („Irtysz przewraszajuszchijsja w Ippokrenu”, 1789–1790). Utwory te zawierają wizję dobrego władcy i szczęśliwego społeczeństwa oraz wychowawczej roli poezji.

Słowa kluczowe: sen, Oświecenie, utopia, poezja, proza, społeczeństwo, władca.

THE DREAMS OF THE ENLIGHTENED ABOUT A HAPPY SOCIETY (FROM THE CONTENTS OF THE RUSSIAN PERIODICALS OF THE SECOND PART OF THE 18TH AND EARLY 19TH CENTURY)

The article presents the literary descriptions of dreams, which were published in the Russian periodicals of the Enlightenment period: 1. *The happy society: a dream* by Alexander Sumarokov (“Trudolubivaya pchela”, 1759), 2. *A dream* by Sergey Domashnev (“Poleznoye uveselenye”, 1761), 3. *A dream* by Ivan Bakhtin, *A dream* by Timofey Voskresensky and *A dream* by Ivan Trunin (“Irtysh, prevrashchaiushchiisia v Ippokrenu”, 1789–1790). The works present an image of a good ruler, a happy society and an educational role of poetry.

Keywords: dream, Enlightenment, utopia, poetry, prose, society, ruler.